

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), I/1 (2012), 355-391

SÜRGÜN SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA GÖÇÜN SOSYO-POLİTİĞİ: SOVYET RUSYA ÖRNEĞİ

Adem SAĞIR*

Özet

Zorunlu göçlerin bir örneği olarak sürgünler söz konusu olduğunda tarih boyunca hemen her topluluğun doğrudan ya da dolaylı olarak sürgün süreçlerinin içinde yer aldığı görülür. Buna göre kimi topluluk sürgünlerin aktörleri olurken, kimi toplulukta bu aktör topluluklardan dolaylı olarak etkilenmiştir. Sürgünler, serbest göçlerden farklı olarak zorunlu bir çevre değişikliğini ifade eder. Bir defa sürece maruz kalan kişi ya da topluluk, sosyo-kültürel çevresini değiştirdiği gibi, yerleştiği yeni yerinde de kimlik ve aidiyet tanımlamalarını değiştirir. Sovyet Rusya sınırları içerisinde yaşayan Slav olmayan topluluklar, böyle bir sürece mazur kalmışlardır. Özellikle Türk ve Müslüman toplulukların çeşitli suçlamalarla bu süreçlerden daha fazla etkilendiği görülmüştür. Çalışma bu noktadan hareketle yeni bir disiplin olarak sürgün sosyolojisinin kuramsal ve teorik alt yapısını sunarken, sürgün sosyolojinin önemli bir ayağı olan sürgünlerin sosyo-politiği kavramını ise Sovyet Rusya örneğiyle değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Sürgün Sosyolojisi, Sürgünün Sosyopolitiği, Sovyet Rusya, Kimlik.

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Uygulamalı Sosyoloji Ana Bilim Dalı Başkanı.

**Social Policy of Migration in the Context of Exile Sociology:
The Case of Soviet Russia**

Abstract

When it comes to exile as an example forced migration, in almost every community throughout of exile, directly or indirectly involving the content of the processes are seen during history. Accordingly this fact, while some actors are exile community, the others have affected indirectly by this actor communities. Unlike the free migration exiles reefer to the change in a mandatory environment. A person or community who exposures the exile process, like socio-cultural environment has changed, as have settled in the new place in the definitions of identity and belonging. Non-Slavic communities who live within the borders of Soviet Russia, such a process had excused. Especially, Turkish and Muslim communities with variety charges, this process has been effected more to. In this point This work has presented as a new discipline that sociology of exile the theoretical and the theoretical sub-structure. This work has evaluated concept of socio-political exile which is an important pillar of sociology of exile in the Soviet Russia the case.

Keywords: Exile, Sociology of Exile, Social-Political of Exile, Soviet Russia, Identity.

Giriş

Göç teorisyenlerinin büyük bir kısmı, XXI. yüzyılı göç çağı olarak nitelendirir. Oysa göçlerin insanlık tarihiyle özdeş olduğu görülür. Bugünün ise *göç çağı* olarak adlandırılmasının¹ ardında yatan temel sebeplerden birisi kuşkusuz dünyanın *küresel bir köy* haline gelmesi² ve buna bağlı olarak da küresel sosyal ilişki ağlarının bütün dünyayı sarmalamış olmasıdır. Oluşan bu sistem, en ufak bir yer değiştirmede domino etkisine sebep olarak taşların yerinden oynamasına neden olmakta ve toplumların yapısını etkilemektedir.

1 Stephen Castles ve Mark J. Miller, **Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, (çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut), İstanbul 2008.

2 Marshall McLuhan-Bruce R. Powers, **Global Köy**, (çev. Bahar Öcal Düzgören), İstanbul 2010.

Günümüzdeki göç çalışmalarının postmodern ve küresel bağlamda yapıldığı gözlemlenirken, literatüre bakıldığında ise göç araştırmalarının birkaç farklı şekilde sınıflandırıldığı görülür. Bunlardan ilki diyaspora araştırmalarıdır ki, bu tür çalışmalar göç ve asimilasyon terminolojisinin yerini almıştır.³ Sanayi sonrası dönemi kapsayan göç çalışmalarının ise kırdan kente yapılan göçler bağlamından yapıldığı görülür.⁴ I. Dünya Savaşı'ndan itibaren uzun bir dönem kapsayan çatışmalar, savaşlar ve şiddet olgularının yarattığı mültecilik ve yerinden edilme olguları üzerine yapılmış olan çalışmalar ise ayrıca dikkat çeker.⁵ 1950'lerden sonra ise özellikle Avrupa'ya yapılan emek göçleri üzerine yapılan çalışmalar dikkatimizi çeker.⁶ Ancak literatürün önemli bir ayağının eksik olduğu ya da henüz bu konudaki çalışmaların gün yüzüne çıkmadığı görülür. Zorunlu göçlerin bir örneği olarak sürgünler, araştırmalarda yeterince üzerinde durulmayan ya da gözden kaçırılan bir alandır. Alanda yapılan çalışmalar ise çoğu zaman mültecilik, tehcir veya yerinden edilme kavramlarıyla sürgünleri karıştırmakta ya da siyasi/ideolojik sebeplerle tek taraflı propaganda aracına dönüşebilmektedir.

Sürgün araştırmalarının tek riski bu değildir. Farklı boyutlardan bakıldığında birkaç noktanın da bu alandaki çalışmalar için bir risk olduğu görülecektir. Örneğin, sürgünlerin ülke içinde ya da dışında zamana yayılarak gözlemlenmelerinin mümkün olmadığı, sadece sözlü ya da tarihi kaynaklardan yararlanarak geriye doğru gidilebileceği görülür. Sürgünlerin gözlemlenememesinin en önemli nedenleri ise bir *kopuş* olma bakımından donmuş bir durumu yan-

3 Nira Yuval-Davis, "Aidiyetler: Yerlilik İle Diaspora Arasında", **21. Yüzyılda Milliyetçilik**, (edt. Umut Özkırmımlı, çev. Yetkin Başkavak), İstanbul 2008, s. 153; Robin Cohen, **Global Diasporas**, Londra 1997, s. 26.

4 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Vander J. W. Zanden, **Sociology**, New York 1996, s. 373; Taylan Akkayan, **Göç ve Değişme**, İstanbul 1979, s. 20.

5 **Dünya Mültecilerinin Durumu-Bir İnsanlık Sorunu**, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, Ankara 1997, s. 2-3; Stephen Castles, "Towards A Sociology of Forced Migration and Social Transformation", **Sociology**, vol. XXXVII/1, (2003), s. 14.

6 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Yıldız, "Avrupa Türklerinde Kimlik Sorunu Olarak Çifte Aidiyet: Hollanda Örneği", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji A.B.D. Basılmamış Doktora Tezi**, Sakarya 2009.

sıtmaları ve siyasi/ideolojik boyutları nedeniyle bir tür risk ve güvenlik sorunu olarak karşımıza çıkmasından dolayı girilmesi riskli alanlar olarak algılanmasıdır. Bu nedenle sürgün konusundaki araştırmalar için bütün risk unsurlarından ve kaygılarından bağımsızlaşarak, temel hareket noktalarının ve yöntemin belirlenmesi ilerde bu alanda yapılacak sosyolojik çalışmalar için önemli bir adım olacaktır.

2. SÜRGÜN SOSYOLOJİSİ: KURAMSAL TEMELLER, AMAÇLAR VE YÖNTEM

2.1. Sürgünün Etimolojik Kökenleri

Sürgün, Türkçe sürmek fiilinden yapılmış bir isim olup, yalın haliyle uzaklaştırmak, kovmak anlamında kullanılmaktadır. Terim olarak ise, ceza olarak belirli bir yerin dışında ya da belirli bir yerde oturtulan, sürülme işi, nefiy ya da bir kimsenin sürüldüğü yer⁷, oturmaya zorlanan⁸ kişi, toplu şekilde kolonizasyon ve yerleşme⁹ amacıyla insanların yaşadığı bölgenin ya da ülkenin sınırları dışına çıkarılması¹⁰ anlamını taşımaktadır. Bulunduğu memleketten çıkarıp başka yere göndermek anlamında, sürgüne göndermek sürgün etmek şeklinde¹¹ kullanımları da olan bu kavramın; Arapça'da nefiy, menfi, menfa¹², Batı dillerinden İngilizce'de banishment, deportation, exile¹³, Fransızca'da ise bannissement, déporté, exilé¹⁴ karşılıkları da kullanılmaktadır.

Bir başka tanımlamada ise bu durum; *kendi ülkesinden, malından, mülkünden, kültüründen, sosyal yaşantısından, ailesinden ve mensup olduğu toplum-*

7 “Sürgün”, Türkçe Sözlük, c. II, Ankara 1983, s. 1099.

8 “Sürgün”, **Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, c. XI, İstanbul 1973, s. 666.

9 “Sürgün”, **Türk Ansiklopedisi**, c. XXX, Ankara 1980, s. 146.

10 “Sürgün”, **Ana Britannica**, c. XX, İstanbul 2005, s. 191.

11 Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. III, **İstanbul 2004**, s. 299.

12 Ferit Develioğlu, **Osmanlıca Türkçe Lügat**, Ankara 2007, s. 734, 979.

13 **Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük**, y.y. 1996, s. 69, 252, 336.

14 **Fransızca-Türkçe Sözlük**, y.y. 1976, s. 113, 369, 528.

*dan koparılma*¹⁵ şeklinde tasvir edilmektedir. Lippman ise tehciri de soykırım tanımlaması içine sokmaktadır; çünkü ona göre zorunlu göç etnik, dini, ırki ve milli grubu kültürel ve sosyal olarak yok etmeyi hedeflemektedir.¹⁶ Sürgün bir diğer tanımlamada sistemli bir şekilde yapılan tehcir ve yerleştirme yöntemlerini kapsadığı şeklinde betimlenmektedir. Buna göre *devlet, lüzum gördüğü zaman mükellefiyetleri olmayan halk üzerine mükellefiyetler koyduğu gibi, onları icap eden yerlere yerleşmek üzere gönderebilirdi*.¹⁷ Her ne kadar yazar bu tanımlamayı Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu sürgünleri ifade etmek için kullanmış olsa da genel olarak diğer uygulamalara da yansıtılması mümkün görünmektedir; çünkü sürgünün bütün çeşitlerinde devlet ve siyasi erk olayın içindedir.¹⁸

Dünya Mültecilerinin Durumu başlıklı raporda verilen betimlemede sürgün; tarihte sömürücü ve otoriter devletlerin sürekli kullandığı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen bu tür devletler, vatandaşlarına siyasi ve ekonomik kukla gibi davranırlar ve onların yerlerini zorla değiştirme hakkını kendilerinden görürler. Seyahat özgürlüklerine kısıtlamalar koymakta ve hareket alanlarına sıkı denetimler getirme hakkını da geçerli kabul ederler. Eğer sadakatsiz olduklarını düşünür ve devletin güvenliği içinse bir tehdit olarak algılsa o zaman da ülke dışına gönderme hakkına sahip olduklarını düşünürler. Oysa sürgün toplulukların çoğu zaman homojen olduğu görülmektedir. Aynı kültür ve aynı dile mensup topluluklar sürgün politikalarının hedefindedir. Ayrıca kendi topraklarında belli farklılıkları söz konusu da olsa sürgün sonrasında geldikleri yeni yerlerde tek tip homojen bir nitelik arzederler. Bu durum aynı zamanda sürgünlerin farklı bir bağlama oturtulması için de önemli bir kıstastır.

15 Sefa M. Yürükel, **Batı Tarihinde İnsanlık Suçları, İstanbul 2004, s. 11.**

16 Lippman'dan akt.Yürükel, **a.g.e.**, s. 3.

17 H. Çetin Arslan, **Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)**, Ankara 2001, s. 317.

18 Osmanlı zamanında sürgün edilenlere belli bir süre vergi ve askerlik muafiyeti sağlandığı hatta bazı topraklar mülk olarak verilebildiği gibi; sürgün cezasına çarptırılanlarda din ayrımı yapılmamıştır. Bu konuda detaylı bir bilgi için Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler II", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. XII/1-4., (1951-1952), s. 63.

2.2. Sürgünün Tarihi Seyri

Dünya üzerinde çoğu millet ya da topluluk bir şekilde sürgünle ve zorunlu göçlerle karşı karşıya kalmışlardır. Sürgün kavramı ilk olarak bireysel ceza olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹ Bu bağlamda sürgün, bir kişinin politik ya da adi suçlardan, özellikle de şahıslara karşı işlenen suçlar nedeniyle genele otoriteler tarafından kendi ülkesinden zorla ya da rızasıyla, geçici ya da daimi olarak uzaklaştırılarak cezalandırılmasını kapsamaktadır.

Tarih boyunca birkaç farklı etnik ve dini grubun sürekli sürgünlerle karşı-mıza çıktığı görülür. Dünya üzerinde yaşayan Yahudiler bunlara verilecek ilk örneklerdir. Hatta diaspora çalışmalarında ilk sürgün diasporası olarak da Babil'den sürülen Yahudilerden bahsedilmektedir. Yahudilerin sürgün edilme nedenleri çok yönlüdür. Bunları dini, iktisadi ve sosyal sebepler olmak üzere üç ana noktada toplarız. Ancak genel problemin dinlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Yahudiler dinleri gereği içine kapanık topluluklardır. Buna göre buldukları yerlerin toplumlarından kendilerini soyutlamışlar, toplumdan ayrı yerlerde oluşturdukları mahallelerde kapalı, gizemli bir hayat sürmüşler, toplumun diğer bireyleriyle ilişki kurmamaya özen göstermişlerdir.²⁰

Yahudilerden sonra özellikle Batı literatüründe sürgünlerle özdeşleşmiş diğer bir topluluk olarak karşımıza Ermeniler çıkmaktadır ki çoğu zaman Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Tehcir ile gündeme gelmektedir. Ermenilerin yaşadıkları yerlerden ilk çıktıkları zamanlar 301 yılına kadar uzanmaktadır. Tarih boyunca yaşadıkları bu durumun, Osmanlı Devleti'nin son döneminde siyasi bir niteliğe bürünerek farklı bir biçimde gündeme geldiği ve bu konuda geniş bir literatürün oluştuğu görülmektedir. Bu konuda özellikle yapılan hatalardan birisi sürgün kavramının tehcir kavramıyla karıştırılmasıdır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yaşadıkları yerlerden çıkarılması o dönemin siyasi ve sosyal şartlarında dolayı özel bir kanunla²¹ geri dönme serbestliği kendilerine tanınarak uygulanmıştır.

19 Serdar Sarısır, **Demografik Oyun: Sürgün, İstanbul 2006, s. 43.**

20 McLuhan-Powers, **a.g.e.**, s. 151.

21 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Ankara 2004, s. 53-89.

Avrupalı devletlerin uyguladığı sürgünler ise özellikle endüstri haline gelen köle ticareti ile karşımıza çıkmaktadır. Örneğin köle ticaretinin sistemli bir hale geldiği XVII. yüzyılın başlarında İngilizler, 150.000 Afrikalıyı gemilerle Amerika'ya ve Karayipler'e köle olarak sürgün etmişlerdir. Avrupalı sömürgeciler, 1640-1650'lerde ortalama her yıl 2.000-3.000 arasında Afrikalıyı köleleştirmişlerdir. 1710 yılında sömürgecilerin işgücü ihtiyaçlarını karşılamak için Afrika'dan sürgün edilen köle sayısı 24.200 kişiyi bulmuştur.²²

Dikkat çekilmesi gereken diğer bir noktada Müslüman Türkler'in çoğu zaman dini sebepler ve kimliklerinden dolayı Balkanlar'da ve Sovyet Rusya sınırlarında yaşadıkları sürgünlerdir. Örneğin Balkan sürgünlerine bakıldığında ilk kez Yunanlılar tarafından demografik bir yer değiştirme olarak uygulanan sürgünler, Bulgarlar zamanında ise komünist ideolojinin de etkisiyle Slavlaştırılmaya başlanan ya da yaşadıkları coğrafyadan sürülen insanların hikayelerine rastlamak mümkündür.²³ Sovyet Rusya dönemi ise her açıdan dünya tarihini değiştirmiş ve etkilemiş bir devletin tarihi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Stalin'in döneminde artan Nazi tehlikesine karşı önce Almanlara uygulanan zorunlu göç ve sürgün politikası, 1940-1944 yılları arasında hemen hemen bütün Slav olmayan unsurlara uygulanmıştır.²⁴

2.3. Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Sürgünün Sosyo-Politikliği

Sürgünler insanlar üzerinde oluşturmuş olduğu travmalarla uzun süreli bir döneme yaydıkları geniş bir etki alanı oluşturmaktadır. Bu süreçte göçmenin göç sürecine başladığı anavatanları, göç sürecinin sonunda geldikleri toprak-

22 John Bellamy Foster, *Savunmasız Gezegen*, (çev. Hasan Ünder), Ankara 2002, s. 49.

23 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi almak isteyenler arşiv kayıtlarından yararlanabilirler. Bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I: Balkanlarda Yunan Mezalimi*, Ankara 1996.

24 Vladimir Andrlle, *A Social History of Twentieth Century, Russia*, USA 1994, s. 143; Pierre Sorlin, *The Soviet People and Their Society From 1917 to The Present*, (trans. Daniel Weissbert), USA 1969, s. 143-145; Sarah Davies, *Popular Opinion in Stalin's Russia Terror, Propaganda and Dissent: 1934-1941*, London 1997, s. 49.

lar, bu topraklarda yaşayan topluluklar başta olmak üzere toplumsal yapının hemen her parçası bu göçlerden izler taşımaktadır. Sürgünün bireylerin ve toplulukların yaşamış oldukları psikolojik deneyimler dışında bir de uluslararası toplumda dünyanın bütün topluluklarını maddi ve manevi etkileyen boyutları vardır. Özellikle göçler söz konusu olduğunda Castles'in²⁵ da ifade ettiği şekilde devletler tarafından algılanan güvenlik ve ulusal kimliğin kaybı sorunu, pek çok topluluk için sürgün ya da göç sonrası siyasi ve sosyal bir tavır belirlemenin temel dinamiği olmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde özellikle uluslararası ilişkilerde göç kavramı ile güvenlik kavramı arasındaki ilişki biçimleri, küreselleşme ve postmodern süreçte daha çok dikkat çekilen nokta olmuştur. Özellikle göçmenlerle ilgili yabancı algılaması, temel belirleyici dinamik olmuştur. Kuşkusuz devletlerin güvenlik-korku arasındaki gidiş gelişleri hükümet programlarında yer verilen göç ve göçmenlik politikalarında da temel belirleyici olmaktadır. Geçmişe dönük bakıldığında da bu durumun aynı dinamiklerden hareketle ortaya çıktığı görülmektedir.

Yahudilerin yıllardır ifadelendirdikleri mağduriyet psikolojileri, Sovyetlerin uygulamış olduğu iskan ve göç politikalarının uluslararası ilişkilerdeki yansımaları, Ermenilerin Amerika'da ve Fransa'da sürekli olarak sürgüne uğradıkları üzerine yaptıkları çalışmalar, Balkanlar'daki çatışmalar sonucu gerçekleşen yer değiştirmeler ve bunların hukuki getirileri gibi karşımıza çıkan tartışmalar aslında sürgün ve göçe bağlı olarak oluşan politik konulardır. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta bu konuların politik psikoloji tarafından da incelenmiş olduğudur. Bu bağlamda politik psikoloji büyük grupların, kitlelerin ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerini ele alarak bu ilişkilerde rol oynayan psikolojik etmenleri değerlendirmektedir.²⁶ Bu değerlendirmeler sırasında politik psikoloji; *seçilmiş travma*, *seçilmiş zafer* ve *mağduriyet psikolojisi* gibi kavramlardan faydalanmaktadır.

Seçilmiş travma, diğer grup tarafından yaratılmış ve bir grupta yoğun aşılama ve mağdur olma duygularının yaşandığı olaylar için kullanılmaktadır.

25 Castles, a.g.m., s. 13.

26 Abdülkadir Çevik ve Birsen Ceyhan, **Psikopolitik Yönden Kimlik Gelişimi ve Etnik Terörizm**, Ankara 1995, s. 3.

Sürgün bunlara bir örnek olarak kullanılabilir. Bu bağlamda seçilmiş travma göçmenin zihinsel tasarımı içerisinde kendini yaşatan ayrıcalıklı bir konuma kavuşmaktadır. Göçmene kırgınlık ve incinmişlik duygusu yaşatan, göçmende utanç veren paylaşılmış bilinçdışı savunmalar yaratan bu tür travmalar nesilden nesile aktarılarak tarihi arka planın sürekli canlı tutulmasını sağlamaktadır. Ayrıca herhangi bir tür kayıp ya da aşağılanma grup üyelerinin savunma mekanizmalarını çalıştırması için yeterli olmakta ve söz konusu grup kendisine acı veren, aşağılandığını hissettiği bu olayların yasını tutup tamamlayamazsa, duygular seçilmiş travmaya dönüşmektedir.²⁷ Sürgünün sosyo-psikolojisinde aşağılanma ve mağdur edilme bu tür yer değiştirmeler sırasında sıklıkla karşılaşılan durumlardır. Diyasporik kimliklerin yaşatılmasında da göçmenlerin canlı tuttıkları temel argümanlardır. Bu sürecin canlı tutulmasında göçmenlerin yaşamış oldukları yas sürecinin de anlamsal bir değeri vardır.

Bu bağlamda düşünülürse insan veya topluluklar geçmişte kaybettiklerinin yasını yaşamadan değişikliği kabullenemezler. Yas sürecinde ilk olarak sırasıyla psikolojik, sosyal ve kültürel şok, sonrasında üzüntü, kaybolan kişinin ya da nesnenin terk edilmesi ya da bir imaj ve anı olarak kalması yaşanmaktadır. En son aşamada ise kaybın kabullenilmesi ile belirli bir kırgınlık döneminin yaşandığı görülmektedir. Yurtsuzluk, devlet oluşturmama, insan için en önemli hayati faktörlerden birisi olan ve onu koruyan, kendisini güvende hissettiği hayat alanı ya da evinden kovulması veya evinin yerin zorla değiştirilmesi seçilmiş travma oluşturmaya en uygun olaylardır. Eğer söz konusu olaylar zaman içerisinde tekrarlayan bir niteliğe sahip olursa, grubun yas sürecini tamamlaması mümkün olmayacak ve bu durum hissedilen duyguların ve verilen tepkilerin en yüksek seviyelerde gerçekleşmesine neden olacaktır.²⁸ Bir toplum için en acı deneyimlerden birisi olan sürgün, toplumlarda yasin yaşanma sürecinin daha da uzun sürmesi gibi bir etki doğurmaktadır. Bu duruma ek olarak aynı sendromun zaman içerisinde tekrarlanması, söz konusu duyguların daha da yüksek seviyelerde hissedilmesine yol açacak; yas, zamanında tutulup süreç tamamlanamadığından sorunlar daha da kemikleşecektir.

27 Çevik ve Seyhun, **a.g.e.** s. 20.

28 http://www.austenriggs.org/Senior_Erikson_Scholar, (Erişim tarihi, 15.02.1010).

Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politigi

Şimdi temelde bu çıkarımlar akılda tutulmak üzere iki önemli başlığın sürgünün sosyo-politigi bağlamında önem taşıdığı görülecektir. Bu başlıkların birisi uluslararası ilişkilerde karşımıza çıkan sürgün olma durumunun yarattığı etkiler, diğeri ise diasporada yeni bir kimlik oluşturma zarureti olarak sürgün başlıklarıdır. Uluslararası ilişkiler bağlamında sürgünün yansımaları söz konusu olduğunda dört farklı millet ve dönemin dikkat çektiği görülmektedir.

Yahudiler; sürgünün tarihi seyrinde de görüldüğü üzere dünyada sürgün denildiğinde akla sıklıkla gelen milletlerden birisidir. Onların sürgünleri özel kılan sebep ise kuşkusuz daha çok dini kaynaklı olmasıdır.²⁹ Yahudiler tarih boyunca sürgün hayatı yaşamış olmalarına rağmen II. Dünya Savaşı'ndan sonra soykırım kelimesini daha çok kullanmaya başlamıştır. Soykırım kavramı, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'nın Yahudilere uyguladığı sistematik kırım tanımlamak üzere düşünülmüş ve ortaya çıkmış hukuki bir kavramdır. Polonya asıllı Yahudi Amerikalı hukuk profesörü Raphel Kepkin *Genocide* kavramını önermiş ve bu kavramın devletler hukukuna girmesine ön ayak olmuştur. Bugün için soykırım suçunun hukuki tanımı, sadece 1948 yılında kabul edilen ve 12 Ocak 1951'de yürürlüğe giren *Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi*'nin 2. maddesinde yer almaktadır.³⁰ Yahudilerin kullandıkları *sürgün edilmiş olma*, II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle savaş sürecince Nazi Almanyası'nda yaşadıklarıyla birlikte farklı bir boyuta kaymıştır. *Jenesoid* ve *holocaust* imajlarıyla sosyal bilimlerden edebiyata, siyaset bilimden iktisada kadar hemen her alanda Yahudi entelektüellerin kullandığı bir imaj olmuştur. Ayrıca aynı imaj, Yahudi diasporasının da kimliğinin nihayetlenmesinde önemli bir köşe taşı olmuştur.³¹

Ermeniler; XIX. yüzyıla dek büyük çoğunluğu Osmanlı ve İran imparatorlukları sınırları içinde yaşayan Ermeniler, bu tarihten itibaren çeşitli nedenlerle dünyanın birçok ülkesine dağılmışlardır. Diasporada Ermeni nüfusunun en

29 Eva Groepler, **Anti-Semitizm: Antik Çağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi**, (çev. Süheyla Kaya), İstanbul 1999, s. 11-12; Paul Johnson, **Yahudi Tarihi**, (çev. Filiz Orman), İstanbul 2000, s. 202.

30 Bkz. Johnson, **a.g.e.**, s. 389; Groepler, **a.g.e.**, s. 151

31 Zygmunt Bauman, **Modernite ve Holocaust**, İstanbul 1997, s. 8-22.

yoğun olduğu ülkeler Rusya, ABD ve Fransa'dır. Ermeniler özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin kendilerine karşı uygulamış olduğu tehciri daha sonra yerleştikleri ülkelerde siyasi olarak kullanmışlardır. Özellikle Fransa ve Amerika'da güçlü olan Ermeni diasporası, Osmanlı'nın mirasçısı olarak kabul ettikleri Türkiye'ye karşı olumsuz propaganda yürütmektedirler.³² Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurmadan Ermenileri diasporadaki politik duruşlarının yorumlanmasında kuşkusuz sıkıntılar olacaktır. Bu noktada daha önce sürgünün kavramsal analizi ve sürgünün tarihi seyirinde de üzerinde durulan tehcir konusuna ayrıca değinmekte fayda vardır.

Arapça asıllı bir kelime olan tehcir, *bir yerden başka bir yere göç ettirmek, yer değiştirmek, hicret ettirmek (immigration, emigration)* manasını taşır; *bir sürgün, bir deportation* manası yoktur. Bununla birlikte; *Tehcir Kanunu (resmî adıyla Sevk ve İskân Kanunu)* diye adlandırılan kanunun adı da aslında *Savaş zamanında hükümet uygulamalarına karşı gelenler için askeri taraftan uygulanacak önlemler hakkında geçici kanundur*. Bu kanuna dayanılarak gerçekleştirilen yer değiştirme uygulamasının anlatımında kullanılan *tenkil (nakletme)* tabiri de Batı dillerinde *sürgün* anlamına gelen *deportation, exile veya proscription* gibi terimlere karşılık değildir. Deportation sürülen kişi tutsaktır, dünya ile irtibatı kesilmiştir. Tehcirde ise böyle bir uygulama ve anlam söz konusu olmamıştır.³³ *Gürün'e*³⁴ göre ise yayınlanan kanunlarda tehcir kelimesinin dahi geçmediği *diğer mahallelere sevk ve iskan şeklinde geçtiği* bu nedenle tehcir demenin bile doğru olmadığı öne sürülmektedir. Ermeniler konusunda dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi tehcir süreci boyunca yerleştirildikleri yeni yerler de dahil olmak üzere güvenlik, barınma, sağlık ve iş gibi her türlü konularda hassas davranıldığı görülmektedir. Geri dönüş sürecinde de aynı ihtiyaçların karşılanmasına ve eskiden sahip oldukları hakların iadesine dikkat edilmiştir. Ancak bütün bu farklı noktalar yanında bütün yer

32 Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Van 1990, s. 102-131.

33 Haluk Selvi, **Birinci Dünya Savaşından Lozana Ermeni Sorunu**, Sakarya 2004, s.68.

34 Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1983, s. 215.

değiştirme süreçlerinde olduğu gibi tehcirle diğer sürgünleri ortak kılan nokta hepsinin psikolojik olarak bir acı ve hikayeden oluşuyor olmasıdır. Bu nedenle sürgünün sosyolojisinin sosyo-psikolojik süreci değerlendirilirken bu ortaklıklardan bahsetmek zorunlu olmaktadır.

Balkan Türkleri, Balkanlar'da yaşayan Türklerin karşılaşmış oldukları göç ve sürgünler, Yunanistan ve Bulgaristan'ın yaptığı uygulamalar sonucu gerçekleşmiştir. Balkanlar sürgün olaylarının yaşandığı en önemli coğrafyalardan birisidir. Balkanlarda uygulanan sürgünlerin hedefteki uluslarından birisi kuşkusuz Türklerdir. İlk olarak Yunanistan tarafından uygulanan politikalar, daha sonra Bulgaristan'ın da uyguladığı politikalarla geniş bir alanı etkileyen bir göç ve sürgün coğrafyası ortaya çıkarmıştır.³⁵ Sovyetler dönemiyle ilgili olarak yapılacak olan analiz ise ayrıca ele alınmalıdır.

3. SÜRGÜN SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA SOVYET SÜRGÜNLERİNİN SOSYO-POLİTİĞİ

Sürgünler söz konusu olduğunda tarih boyunca hemen her topluluğun doğrudan ya da dolaylı olarak sürgün süreçlerinin içerisinde yer aldığı görülmektedir. Buna göre kimi topluluk sürgünlerin failleri olurken, kimi topluluksa bu fail topluluklardan dolaylı olarak etkilenmektedir. Sürgünler, serbest göçlerden farklı olarak zorunlu bir çevre değişikliğini ifade etmektedir. Bir defa süreçte maruz kalan kişi ya da topluluk, sosyo-kültürel çevresini değiştirdiği gibi, yerleştiği yeni yerinde de kimlik ve aidiyet tanımlamalarını değiştirmektedir. Sovyet Rusya sınırları içerisinde yaşayan Slav olmayan topluluklar, böyle bir sürece mazur kalmışlardır. Özellikle Türk ve Müslüman toplulukların çeşitli suçlamalarla bu süreçlerden daha fazla etkilendiği görülmüştür.

3.1. Etniklik-Yerellik Arasında Orta Asya'nın Kimlik Haritası

Rusya'da Ekim 1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nin ardından iktidara geçen Bolşevikler, 3 Aralık 1917'de *Rusya'nın ve Doğu'nun Bütün Müslüman*

35 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi almak isteyenler arşiv kayıtlarından yararlanabilirler. Bkz. **Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I: Balkanlarda Yunan Mezalimi**, Ankara 1996.

Emekçilerine başlığıyla bir takım vaatleri içeren bir bildirge yayınlamışlardır. Söz konusu bildirmede “*Kendi memleketinize kendiniz sahip olunuz. Kendi hayat ve geçiminizi kendi arzu ve bünyenize göre düzenleyiniz. Sizin buna hakkınız vardır; çünkü mukadderatınız elinizdedir. Biz bayraklarımızla bütün dünyanın mazlum milletlerine hürriyet götürüyoruz.*” denilmekteydi. Bu bildirmeden güç alan Rus olmayan milletler ve burada Türkler müstakil devlet olma yönünde tercihlerini kullandılar. Ancak bu durum uzun sürmemiştir ve Bolşeviklerin emrine giren Kızıl Ordu birlikleri bağımsızlıklarını ilan eden ülkelere tek tek girerek bağımsızlıklarına gölge düşürmüştür.³⁶ Bu husus, özellikle, Orta Asya Türklerini birbirinden ayırma örneğinde açık bir şekilde göze çarpmaktadır.³⁷

Amaçlarını gerçekleştirmek adına özellikle Türk boylarına (Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız, Tatar ve Azeri) birer komünist parti kurmuş ve daha sonra bu partileri Rus Komünist Partisine bağlamıştır. Böylece Türklerin kontrol altına alınması planlanmıştır. Ancak bu partiler Sovyetler Birliği içinde de kültürel birlik fikrinden vazgeçmeyince, Komünist parti yöneticileri çözüm olarak Türklerin siyasi birliğini bozma planını uygulamaya koymuşlardır. Türk boyları arasındaki eski düşmanlıkları kışkırtarak ve kabileler arasındaki rekabeti körükleyerek onları birbirine düşürmüş, akabinde Mart 1924’te Taşkent’e toplanan Türkistan Birlik Kongresi’ni provoke ederek tatsızlık çıkartmışlardır. Bunun üzerine Türk boylarını temsilen söz konusu Komünist partiler hep birlikte Rus Komünist Partisine başvurarak ayrı cumhuriyetler halinde yaşamak istediklerini bildirdiler. Durumu görüşen Rus Komünist Partisi 12 Haziran 1924 tarihinde her Türk Boyunun ayrı ayrı cumhuriyetler oluşturacaklarını açıkladı. Eylül ayında teşkil ettikleri *Merkezi Toprak Komitesi*’ne bu Cumhuriyetlerin sınırlarını tespit ettirerek bugünkü statü gerçekleştirilmiştir.³⁸

36 Mehmet Yüce, “Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası”, **Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, s. 9, (Mayıs 2006), Kırgızistan 2006, s. 153.

37 Mehmet Saray, **Kırgız Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993, s. 77-78.

38 Saray, **a.g.e.**, s. 76-77.

Buraya kadar verilen bilgilerle aslında amaçlanmak istenen temel hedef Orta Asya'da yaşayan toplulukları etnik topluluk olarak sınıflayan ve istatistiklerde *Orta Asya'da Etnik Dağılım* başlığıyla Kırgız, Özbek, Ahıska Türkleri, Azeriler gibi pek çok Türk topluluğu etnik topluluk olarak tanımlayan anlayışın eleştirisidir. Özellikle Batı'da ve Türkiye'de yapılan pek çok araştırmada benzer toplulukları farklı etniklik kıstaslarına göre tanımlayan çalışmaların bu yönden eksiklik taşıdıkları etniklik, etnik kimlik ve millet tanımlamasının temel ölçütlerine bakıldığında daha rahat anlaşılacaktır. Bu bağlamda konunun sınırlarının belirlenmesinde Smith'in ölçütleri, en yakın ölçütler olarak durmaktadır.

*Smith*³⁹, milleti tanımlarken temel belirleyicileri tarihi bir toprak ya da ülke, ortak mitler ve tarihi bellek, kitlesel bir kamu kültürü, ortak bir ekonomi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun olarak ifadelendirmektedir. Smith'te milli kimlik (national identity) ve millet (nation) *birbirleriyle ilişkili etnik kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal-siyasî pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılar* olarak değerlendirilmekte ve milletin biri sivil ve yerel/bölgesel diğeri etnik ve tarihi olan iki boyutu harmanladığı dile getirilmektedir. Bu bağlamda milletler mensuplarına kesin bir toplumsal mekân tanımlamakta ve topluluğu zaman ve mekâna konumlandıran bir tarihî toprağın/ülkenin sınırlarını çizerler, fertleri milletin *moral coğrafyasının* eşsizliğini gösteren *kutsal merkezlerle* süslemektedir.

Smith'in de vurgu yaptığı biçimde görülür ki millet kavramının ortaya çıkmasını etkileyen değişik unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki siyasi birliği ve ortak siyasi varlığa gönderme yapan devlet kavramıdır. Bir başka unsur ortak kültürü ifade eden dil, din ve töre kavramıdır. Diğer unsurları ise ortak tarih bilinci, ortak coğrafya, ortak kader ve aidiyet bilinci olarak sıralamak mümkündür. Bunların hepsi birlikte düşünüldüğünde Orta Asya'nın tarihi geçmişinin uzun süredir Çarlık ve Sovyet Rusya'nın egemenliği altında yaşayan Türk topluluklarını aynı kimlik altında birleştirdiği görülmektedir. Burada temel aidiyet bağları ile sonrada çevresel faktörlerin oluşturduğu aidiyet bağları arasında belli bir farklılık oluşmaktadır.

39 Anthony Smith, **Milli Kimlik**, (çev. **Bahadır Sina Şener**), İstanbul 1994, s. 14-34.

Çoğu zaman temel aidiyet bağı olan milli kimlik, Sovyetler altında yaşayan benzer kültürel topluluklar için her türlü boy ve kabile asabiyetinin üzerinde milli seviyede ortak bir yaşama tarzını ifade etmektedir. Böylece milli kimliğin, bütün yan kimliklerin aşılması sonucu, toplumun bütün fertlerinin ortak inanç ve değerler sisteminde birlikteliği⁴⁰ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde düşünülürse Kırgız ya da Özbek olmak aynı zamanda belli konulardaki farklılaşmaları içerirken ortak noktalarda buluşabilmeyi de çağırıştırılmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Kırgız, Özbek, Azeri ya da Türkiyeli olmak birer etnik kimlik tanımlayıcıları değildir; çünkü topluluklar arasında çok belirgin kültürel farklılıklar mevcut değildir. Ancak ortak soy, dil ve kültür birliğine sahip olmakla birlikte bazı kültürel ayrışmaların olduğu doğrudur. Bu ayrışmalarda belirleyici olan faktör daha çok pratikte karşılığını bulan anlayış ve tutumlardır. Bizce bu farklılıklar tam da yerel topluluğu ifade etmek için kullanılabilir bir gerçekliktir. Böylece yerel topluluk kavramı, kültürel ayrışmaları temsil etmektedir.

Sovyet tarihinde uygulanan bazı politikaların bu ayrışmaları körüklediği ve ilerleyen süreçte topluluklar arası çatışma oluşturduğu görülmektedir. Bunun oluşumunda 1940-1945 yılları arasında uygulanan sürgün politikalarının da önemli bir etkisi olmuştur. Belli bir sistematige dayana sürgün sürecinde Türk toplulukları Orta Asya kırsallarına sürülürken burada halk düşmanı olarak etiketlenmişler, arkasından ise orada yaşayan yerli kültürler için yabancı olarak kabul edilmişlerdir. Ancak zamanla aynı tarihi kökenden gelmenin ve ortaklık bilincinin benzer kültürel pratiklere sahip olduğu inancını kuvvetlendirmiş, kriz dönemleri dışında bütünleşmiş bir sosyal yapı görünümünün ortaya çıktığı görülmektedir. Bu konunun daha iyi anlaşılması için sürgün süreçlerini ve Sovyetlerin uygulamış olduğu kimlik politikalarının daha anlaşılır kılınması gerekmektedir.

3.2. Sovyet Rusya Sürgünlerinin Arka Planı

Sovyet yüzyılı her açıdan dünya tarihini değiştirmiş ve etkilemiş bir dev-

40 Orhan Türkoğan, **Niçin Milletleşme-Milli Kimliğin Yükselişi**, İstanbul 1995, s. 164.

letin tarihi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle geçtiğimiz yüzyılda tarih içinde oynamış olduğu rol, Avupalı devletlerden Amerika'ya, Uzakdoğu'dan Osmanlı Devleti'ne kadar hemen her devletin dengesini değiştirmiştir. Sadece dış çevresini etkilemekle kalmamış, ayrıca kendi sınırları içerisinde yaşayan uluslara ve topluluklara II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında uygulamış olduğu politikalarla da adından söz ettirmiştir. Özellikle Stalin'in döneminde artan Nazi tehlikesine karşı önce Almanlar'a uygulanan zorunlu göç ve sürgün politikası, 1940-1944 yılları arasında hemen hemen bütün Slav olmayan uluslara uygulanmıştır. Bu politikaların temelinde ilk zamanlar Sovyet Rusya'nın kendi topraklarında yaşayan bütün ulusları eşit ve adil bir sistem etrafında bütünleştirme düşüncesi yatmaktaydı. Bu durumu ilk dillendiren Stalin'in kendisi olmuştu. Kasım 1917'de Halklar Komiserliği görevine getirilen Stalin milliyetler konusundaki genel politikasını maddeler halinde şu şekilde açıklamaktaydı.⁴¹

1. Rusya'daki tüm halklar eşit egemenlik hakkında sahiptirler.
2. Her türlü ırk ve din ayrıcalığı yasaktır.
3. Rusya halkları kendi haklarını tayin eder. Bu hak bağımsız bir devlet kurma hakkını dahi içerebilir.
4. Rusya'daki etnik gruplar ve azınlık halklar kendilerini geliştirme ve ilerletme hakkına sahiptirler.

Stalin bu politikasıyla her bir Orta Asya ve Kafkas devletinin/özerk bölgenin/klanın kendi ulusal kimliğini oluşturmasını ve böylece diğerlerinden farklılaşmasını amaçlamıştır. Bu sayede kabile kimliğine ve zihniyetine sahip devletler, dönemin sosyolojik yapılanmasına da yaklaştırılmış olacaktı. Ancak dışarıdan bir şablon olarak bölge topluluklarına sunulan bu politika, tam anlamıyla istediği sonucu vermedi. Halk kendi kimliğini, törelerini, anlayışını ve kültürünü koruma yönünde belirgin bir direnç göstermişti.⁴² Kuşkusuz bu

41 Seyit Tuğul, **SSCB'de Sürgün Edilen Halklar**, İstanbul 2003, s. 19.

42 Ertan Efeğil, "Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç?",

21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, (edt. İdris Bal), Ankara 2006, s. 109.

direncin oluşmasında dil, tarih, din ve kültür politikalarının da önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim bunlara direnen aydınlar ortadan kaldırılmış, topluluklar ise çeşitli bahanelerle sürgüne edilmişlerdir. Baltık kıyılarından Karadeniz kıyılarına, Hazar denizi kıyılarından Uzakdoğu'da Kore sınırlarına kadar bölgelerdeki ulusların ve etnik toplulukların, resmi adlandırmalarla özel istihdam, sosyalist anavatanın güvenliği, Hitler ordusuyla ve Almanlarla işbirliği ve Japon Casusluğu gibi sebeplerle sürüldükleri görülmektedir.

1917 yılından sonra Çarlık rejiminin yıkılması Rusya için yeni ve sancılı bir dönüşümün de başlangıcı olmuştur. Çarlık Rusyası altında yaşayan bütün etnik grupların çoğuna 1920'lerin sonuna kadar belli bir özerklik tanıyan Sovyet Rusya, Stalin'in *milliyetler politikasıyla* da bunu pekiştirmiştir. Ancak daha sonraki süreçte parti bürokrasinin ağır bastığı totaliter bir devlet normları oluşmaya başlamıştır. İlk dönemlerdeki muhaliflerin temizlenmesi, toprak mülkiyetlerinden vazgeçmeyen zenginlerin sürgünleri ve aydınların topluca yok edilmesini son aşamada farklı etnik ve kültürel toplulukların sürgün edilmesi takip etmiştir. Sovyet Rusya'da 1930-1950 arasında yaşananlar, 1953'te Stalin'in ölümüyle birlikte tartışılmaya başlamış, 1956 yılında De-Stalinizasyon kampanyasının başlamasını ise sürgün toplulukların haklarının geri iadesi ve topraklarına geri dönmesi kararı takip etmiştir.⁴³

Stalin'in ölümünden sonraki bu kırılma 1980'lerden sonra farklı bir boyutta gerçekleşti. Küreselleşme ve Soğuk Savaşın getirdiği psikolojik baskı Sovyet politikalarından da belli bir kırılmanın yaşanmasını getirdi. Özellikle bu tarihe kadar uygulanan *katı kapalılık siyaseti*⁴⁴ neticesinde dünya kamuoyu Sovyetlerde gerçekleşen pek çok olayın yabancıları olarak kalmıştı. 1980'li yılların sonunda *glasnost-açıklık ve perestroyka-yeniden yapılanma* politikaları ile birlikte kendi tarihini sorgulamaya başlayan Sovyet tarihçiler; gulagların, sürgünlerin ve totaliterliğin bütün pratiklerini dünya kamuoyuyla paylaşmaya başlamışlardı. Bu beraberinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasını ve Sovyet

43 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Sharlet, **Soviet Constitutional Crisis from De-Stalinization to Disintegration**, New York 1992.

44 Kemal Özcan, "Stalin Döneminde Sürgünler", **Stalin ve Türk Dünyası**, (Edt. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin), İstanbul 2007, s. 194.

komünizminin ortadan kalkması sonucunu getirmiştir. Bütün bunlar Orta Asya'da yeni oluşumların ortaya çıkmasına ortam hazırlamış ve bu süreçte kimlikler konusu yeniden gündeme gelmiştir.⁴⁵

*Erkal'in*⁴⁶ kimlik konusunun Orta Asya'da yeniden gündeme gelmesinin arkasında yatan temel nedeni küreselleşmenin değerleriyle alakalı görmesi gibi, Sovyet komünizminin ortadan kalkmasının da bu durumun ortaya çıkmasında etkili olduğu sonucu aynı derecede konuyla ilişkilidir. Sovyetlerden sonra Orta Asya'da kurulan bağımsız devletlerin karşılaştığı kimlik problemleri, aynı zamanda Sovyetlerin uygulamış olduğu kültürel politikaların bir yansıması olarak da okunmalıdır. Nitekim bağımsızlık ve yeniden yapılanma sürecinde Sovyetlerin uyguladığı dil, kültür, eğitim ve tarih politikaları başlı başına bir problem kaynağı olmuştur. Örneğin, dil politikalarında altında yaşayan bütün uluslar, Rusça'yı kullanma zorunluluğuna tabi tutulmuşlardır. Her ne kadar çoğu topluluk kendi aralarında milli dillerini kullanmalarına rağmen, ortak dilin Rusça olması, *dil üzerinden başlayarak özellikle Türk ve Müslüman topluluklar arasında tarihi bir bağlılığın oluşması önlenmeye çalışılmıştı*.⁴⁷

Sovyetlerin uyguladıkları politikaların devamı sonraki süreçte eğitim sistemine de el atmayı gerektirmiştir. Bu bağlamda *Golovin'in*⁴⁸ de ifade ettiği üzere; tarih, tahrif edilmiş ve yeniden yazılmış, marksizm ve Rusça zorunlu bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Böylelikle Rus kültürünü yaygınlaştırmak, etnik ve dini farklılıkların ortadan kaldırılması için bir araç haline gelmiştir. Enternasyonalizm adı altında aslında Rus milliyetçiliği yapılmıştır. Rus milliyetçiliği, temelde ülke sınırları içerisinde yaşayan insanları tek bir millet tek bir devlet ve tek bir görüş Panslavizm, Çarlık ve Ortodoksluk çatısı altında

45 Bu konuda daha detaylı bilgiler için bkz. J. Otto Pohl, "The Dispersal of the Crimean and Balck Sea Greeks", **Journal of the Hellenic Diaspora**, vol. XXII, 1996, http://thesis.haverford.edu/dspace/bitstream/handle/10066/5709/Pohl_22_2.pdf?sequence=1.(Erişim tarihi: 16.08.2010).

46 Mustafa Erkal, Burhan Baloğlu, Filiz Baloğlu, **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul 1997, s. 396.

47 Mehmet Eröz, **İktisat Sosyolojisine Başlangıç**, İstanbul 1982, s. 432.

48 Ivan Golovin, **The Caucasus**, London 1854, s. 20-22.

toplamayı amaç edinmişti. Bu bağlamda bütün politikaların temelinde eğitime yüklenen fonksiyonellik sürekli gündemde tutulmaktaydı. Örneğin, Milli Eğitim Bakanı Tolstov'un Çar II. Alexander'a yazdığı bir mektuptaki, *Rus olmayan milletleri eğitip aydınlatmanın ve onlara Rusluk ruhunu aşılamanın devletimizin takip ettiği siyaset bakımından son derece ehemmiyetli olduğu kanaatindeyim*⁴⁹ düşüncesi aslında bu politikanın en yalın ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu politikanın uygulanırılığı açısından düşünüldüğünde ise kuşkusuz okul ve camilerin önemli bir noktada durduğu anlaşılmaktadır. *Akiner'e*⁵⁰ göre binlerce cami ve medrese kapanmış, şeriat mahkemeleri basamak basamak kaldırılmış ve vakıflar ilga edilmişti. Sovyet hükümeti kuşkusuz bütün bu süreçleri ihtilalden sonraki dönemde uygulamış ve dine kesin tavır almıştır.

Okullar söz konusu olduğunda özellikle Türk ve Müslümanların önce Ruslaştırılması, ardından bir misyoner gibi hareket ederek kendi toplulukları üzerinde etkinlik kurması amaçlanmaktaydı. Bu amaçlar çerçevesinde ise özellikle Türkçe eğitim yapan okulların kapatıldığı görülmüştür. *Erkan'a*⁵¹ göre bu şekilde pratiğe yansıyan asimile politikasıyla Türk ve Müslüman halka iki seçenek bırakılmıştı: Rus Okullarına gitmek ya da eğitimsiz cahil olarak kalmaktı. Ancak çoğu politikası gibi Rusya'nın bu politikası da teoride kusursuz gözükmesine rağmen pratik hayatta karşılığını bulamamıştır. İnsanlar Rusçanın hayati bir önem taşıdığını bildikleri halde çocuklarını okullara göndermemişlerdir; çünkü okullarda Ruslar tarafından görevlendirilen öğretmenlerin Rus papazlarından oluştuğu görülmekteydi. Okullarda yapılan bu değişikliklerden sonra özellikle ikinci bir hedef olarak camiler için çeşitli uygulamaların ortaya koyulduğu görülmüştür; çünkü İslam dini Panslavizm için Türklük şuurundan sonra ikinci bir engel olarak algılanmaktaydı ki bu noktada Baymirza Hayit'in bu Rusya'nın din ve İslam ile ilgili politikalarına yönelttiği eleştirilerin haklı

49 Mehmet Saray, **Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey: 1851**, Ankara 1987, s. 27.

50 Shirin Akiner, **Sovyet Müslümanları**, (çev. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu), İstanbul 1995, s. 16.

51 **Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya göçleri (1878-1908): Tatarlar, Çerkezler, Abhazlar, Gürcüler, Ahıskahlılar, Dağıstanlılar, Çeçenler, Diğerleri**, Trabzon 1996, s. 26.

Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politigi

gerekçelerine ulaşılmaktadır. *Baymirza Hayit*⁵² Sovyetlerin daha çok uyguladığı din politikalarına dikkat çekmektedir. İslam dinini kendilerine karşı muhalif bir tehdit olarak gördüklerinden Kafkaslar ve Orta Asya’da ateist ve Marksist bir eğitimi vermeye çalışmışlardır. Çarlık Rusyası döneminden beri devam eden İslam araştırmaları konusunda yeni politikalar geliştiren Ruslar, Sovyet çağında ise Marksizmin din karşıtı düşünce ve siyasetini geliştirmeyi ve bu arada İslam’ın Türkler üzerindeki etkisini tamamen ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Bahsi geçen bütün süreçlerin dirençle karşılaştığı yerler, sürgünlerin ve ölümlerin de karşımıza çıktığı yerler olmuştur. Özellikle stratejik bir bölge olması nedeniyle Kafkaslar bu durumdan en çok etkilenen bölge olmuştur.

Sovyet Rusların sürgünlerle ve ölümlerle paralel götürdüğü en önemli politikası ise Slav nüfusun lehine yeniden iskan faaliyetleridir. Ruslar, Türk topraklarında kendi aleyhlerine gelişen nüfus yapısını kendi lehlerine çevirmek için Slav kökenli halkın buralara göç etmesini teşvik etmişlerdir. Böylelikle nüfus yapısı suni olarak değiştirilmiştir. İskan politikalarında gözetilen temel ilkeler ise şu maddelerden oluşmaktaydı.⁵³

- a) Rus göçmenlerini yerli ahaliye hakim kılmak ve bunları ulaşım merkezlerine yerleştirmek.
- b) Yerli ahalinin zirai araçlarını, hayvanlarını ve hatta kendilerini bile Rus göçmenlerine yardıma ve angaryaya mecbur etmek.
- c) İskan mahallinin sulak ve verimli arazisini Rus göçmenlerine hasretmek, bu arazi yerli ahaliye ait olduğu takdirde, bunları daha az verimli kurak arazi ile değiştirmek için şiddet kullanmak.

Kafkaslarda ise sürdükleri toplulukların yerine gene slav nüfusun yerleştirildiği görülmüştür. Sürgünler ve yer değiştirmeler Sovyet döneminde ayrı-

52 Baymirza Hayit, “Türkistan’da Basmacılık (Milli Mücadele) Tarihinin Ana Hatları”, **5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 22-28 Eylül 1985, Tebliğler III, Türk Tarihi**, c. I, İstanbul 1986, s. 186.

53 Ethem Feyzi Gözaydın, **Kırım: Kırım Türklerinin Yerleşmeleri ve Göçmeleri**, İstanbul 1948, s. 88.

ca üzerinde durulması gereken konudur. Bu noktada Sovyetlerin uyguladığı sürgünü iki farklılık noktasından değerlendirilmesi gerektiğine de vurgu yapmak gerekir. Bunlardan ilki daha önce de *tarım despotizmi* olarak yorumlanan *Kolhoz ve Sovhoz* yöntemiyle toprakların kolektifleştirilmesi ve yanlış tarım politikaları genel olarak Rus topraklarında yaşayanlar için problem kaynağı iken; diğeri sistemli yoksullaştırma politikaları, verimsiz toprakları ekip biçmeye zorlanma, askere alınma kaygısı, yeni vergilerin koyulacağı endişesi gibi durumlar ise özelde Türk ve Müslüman halklar üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.

Bu bağlamda örneğin Kafkasya savaşları sırasında gösterdikleri başarılar nedeniyle subay ve askerlere verilmek üzere Kuzey Kafkasya toprakları geniş ölçüde yeniden iskan edilmiştir. Müsadere dışında kalan topraklar ve geniş orman arazileri ise Rus hazinesine aktarılmıştır. Yeni yerleşimcilere verilen topraklar ise yerlilere göre iki kat daha fazla olmaktadır.⁵⁴ Bu durum yerli halk üzerinde sosyal bir baskı oluşturduğu gibi ekonomik açıdan da bir sarsıntının oluşmasına sebep olmuştur. Yerli halka verilen verimsiz araziler tarım yapmaya elverişli olmadığından geniş çapta bir yoksulluk sorunuyla da karşı karşıya kalınmıştır. 1957'den sonra De-Stalinizasyon politikalarının da etkisiyle sürgün toplulukların geriye dönüşleri dikkatimizi çeker. Ancak topraklarının sahiplenilmiş olması farklı problemleri de beraberinde getirmiştir. 1990'lerden sonra küreselleşmenin etkisi ve iletişim ağlarının gelişmesiyle de birlikte özellikle sürgün toplulukların dünya çapında bir diaspora ağları oluşturma çabalarına şahit oluruz. Bu dönem geriye dönüş ve yeniden bir devlet kurma psikolojisinin de yaygınlaşmasını sağlar. Son dönemde Ahıskalı Türklerle de tekrar gündeme gelen geriye dönüş ve diaspora sorunu Sovyet Rusya ile ilgili tartışmaları da beraberinde ettirmiştir.

3.2.1. Kulak Sürgünleri

Sovyetler Birliği'nde halkların yaşadıkları yerden topluca sürülmeleri sürekli olarak karşımıza çıkan olgudur. 1930-1950 yılları arasında bir çok hal-

⁵⁴ Erkan, a.g.e., s. 35.

Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politigi

kın yaşadıkları yerlerden sürülerek ülkenin başka bölgelerinde, zor şartlar altında yaşamaya terk edildikleri görülmektedir. Bu uygulamalara ilk defa, 1 Şubat 1931 tarihinde SSCB Merkez İdare Komitesi ve Yüksek Sovyet Prezidyumu(YSP) tarafından çıkarılan kararname ile *kulak* olarak adlandırılan toprak sahibi zengin köylülerin maruz kaldığını müşahede etmek mümkün. İki yıl içerisinde sürgünleri gerçekleştirilen bu şahısların toplam mevcudu 1.317.000 civarında olduğu belirtilmektedir. Bunlar arasında mesela Ukranya'dan 63.720 aile, Kuzey Kafkasya'dan 38.404 aile, Moskova'dan 10.813 aile, Batı Sibirya'dan 52.091 aile, Kırım'dan 4325 ailenin sürgüne gönderildiği artık bilinmektedir.⁵⁵

1917 devriminden sonra devlet eliyle uygulanmaya başlanan Kolhoz ve Sovhoz sistemi Sovyet devletinin tarıma ne kadar önem verdiğini halka yansıtmaya çalışmıştır. Bu sistemin temel mantığı özel mülkiyetlerin ortadan kaldırılması ve bu toprakların devlet tekeline alınmasıydı. Temelde kapitalist sistemin tekeli bir işletme zihniyeti ile işçileri sömürü üzerine dayalı pratiğinin sosyalizmin getirdiği bu değişimle birlikte aşılabacağı düşünülmüştür. Ancak bu uygulama düşünüldüğünden daha zor pratiğe yansımıştır. *Lewin*⁵⁶ *Sovyet Yüzyılı* isimli çalışmasında Stalinist sistem için tarım despotizmi kavramını kullanmakta bir bakımdan haklı gibi durmaktadır. Nitekim buna karşı çıkan köylüler, Sovyet devleti tarafından Sibirya'ya sürülmüşlerdir. Sürgünler sırasında 1991 yılında SSCB dağılına kadar Rusya'da resmi makamların özel istihdam olarak adlandırdığı bu yer değiştirmeler daha sonradan kulak sürgünleri olarak tarihe geçecekti. Bu isim ise sürgüne gönderilirken insanların hemen hepsinin sırtına *kulak* etiketi vurulmasından kaynaklanmaktaydı. Gittikleri yerlerde ise Sovyet makamları tarafından halka *hain, karşı devrimci, sabotajcı ya da Batı işbirlikçisi*⁵⁷ olarak aksettirilmekteydi. Bu uygulamaların kuşkusuz Stalin'in kişisel dünyasıyla da yakından alakalı olduğu konusunda bazı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. *Lewin'in*⁵⁸ özellikle vurguladığı şekliyle; "*Stalin'in paranoyak*

55 Viktor N. Zemskov, "Spetsposelemtsı", *Sotsis*, Nu. 11, Moskova 1980, s. 3-4.

56 Moshe Lewin, *Sovyet Yüzyılı*, (çev. Renan Akman), İstanbul 2009, s. 190.

57 Tuğul, *a.g.e.*, s. 27.

58 Lewin, *a.g.e.*, s. 110-111.

kişiliği onu aynı zamanda kuşkucu ve sürekli etrafından korkar bir psikoloji içerisinde hareket etmesine neden olmuştur. Stalin 'de bireysel olarak varolan kin, garez, sapkınlık, öfke aynı zamanda Sovyet sisteminin uzun bir süre işleyişi için de temel sosyo-psikolojik süreçleri oluşturmuştur”.

Stalin'in bu anlamda uyguladığı iç pasaport yasası da yapmış olduğu eylemleri meşru bir zemine çekmesi açısından dikkat çekilmesi gereken bir uygulamadır. Özellikle bahsi geçtiği üzere parti içi muhaliflerle sorunlarında, toprağın kolektifleştirilmesi konusunda köylülerle, ulusal sorunun çözümünde azınlıkla ve hatta 1933 yılındaki kıtlık sırasında kentlere yürüyen halkın engellenmesi için çıkardığı iç pasaport yasası gibi tüm icraatlarında zor ve sürün etme metodu olarak uygulanmıştır.⁵⁹ İç pasaport yasasının içeriği ise şu şekildedeydi. 1933 yılında yanlış uygulanan tarım politikaları sonucu Rusya'da baş gösteren kıtlık ilk önce şehirleri tehdit etmişti. Bunun üzerine merkezi iktidar devletin tüm silahlı güçlerini ülke çapında gıda operasyonuna sevk etmesine neden olmuştu. Devlet güçlerinin kırsal alanda bulunan gıda maddelerini şehirlere taşımasıyla bu defa kıtlığın merkezi kırsal bölgelere kaymıştı. Açlıktan ölmek için bu defa kırsal alandan insanlar yiyeceklerinin gönderildiği şehirlere doğru göç başlatmışlar ve bunun üzerine merkezi iktidar bu göçü önlemek için iç pasaport yasası çıkarmıştır.

3.2.2. Toplulukların Sürülmesi

Sovyet Rusya'nın kulak ve muhaliflerin sürülmesi dışında uyguladığı politikalarından birisi “*demografik düzenleme*” pratiğine yönelik olarak sürgün ve iskan faaliyetleridir. Bu sürgünler temelde Slav olmayan Türk ve Müslüman unsurları hedef almıştır. 1980 sonlarına kadar toplulukların sürgünleri ile ilgili dünya kamuoyunda herhangi bir araştırma alanı mevcut değildi. Ancak Sovyetlerin özellikle 80 sonlarında başlattıkları tarih sorgulaması Sovyet tarihinde böyle bir gerçekliğin olduğunu da kamuoyuna göstermiştir.

Kuşkusuz bu durumda Sovyetlerin uyguladığı katı siyaset politikasının etkisi büyük olmuştur. Özellikle Sovyet tarihçiliği böyle bir araştırmanın

59 Tuğul, **a.g.e.**, s. 25.

olması yolunda da önemli bir engeldi. Ayrıca sürgün topluluklardan bahsetmek resmi olarak hem suç kabul edilmekteydi hem de konuyla ilgili resmi belgeler devlet arşivlerinde gizli tutulmaktaydı.⁶⁰ Bu konuyla ilgili olarak ilk araştırmalar ise Nikolay Bugai ve Viktor N. Zemskov'un SSCB'de sürgün edilen toplulukları ve iskan faaliyetlerini inceleyen çalışmalarıdır. Özellikle Bugay, hemen hemen bütün sürgün topluluklar üzerinde özellikle arşivlerdeki Stalin döneminde çok gizli (top secret) olarak kabul edilen belgelerin incelenmesinden oluşturduğu çalışmalarla bu alanda önemli bir isim olmuştur.⁶¹ Pavlova'nın Sovyet arşivlerinde yer alan belgeleri tanıtan makalesi de ayrıca dikkatimizi çeker. Bu dönemde yapılan çalışmalarda dikkatimi çeken ilk olgu sürgünlerin nüfus yapısıyla oynanması üzerine kurulu olduğu gerçeğidir. Bu durum özellikle toplu sürgünler söz konusu olduğunda karşımıza çıkmaktadır. *McCarthy'e*⁶² göre Rusların özellikle siyasal üstünlüğü ele geçirmek için uyguladığı sürgün politikalarında iki odak nokta vardı. Bunlardan birisi Müslüman ve Türklerin sürülmesi diğeri ise Slav halkaların sürülen toplulukların yerlerine iskan ettirilmesidir. Bu şekilde düşünüldüğünde Sovyet Rusya'nın sürgünleri fiziksel ve sosyal mekanı etkileyen iki zorunlu göç tipini ortaya çıkarmaktadır. Bir taraftan Slav olmayan toplulukların zorla göç ettirilmesi, diğeri ise Slav toplulukların boşalan yerlere zorunlu yerleştirilmeleridir.

İlk toplu sürgünler Slav olmayan halklardan Koreliler, Almanlar, Polonyalılar, Finliler, Japonlar gibi topluluklar hedef alınmıştır. Örneğin 1932-34 arası Leningard bölgesinde yaşayan Finlileri, Mareşal Mannerheim askeri rejiminin ajan olarak kullanılacağı kaygısıyla Sibirya'ya sürgün eden *Moskova Sosyalist Rejimi*, 1935 yılında ilk toplu sürgününü *Japonya için potansiyel ajan* olarak gördüğü Kore halkıyla başlatmıştır. Moskova, ikinci sıraya Ukrayna sınırında yaşayan Polonyalıları koymuştur. 1937'deki ilk Kürt sürgünü bunu takip etmiş, 1941'de Almanya'nın SSCB'ye saldırmasıyla bu defa sürgün kervanına

60 Özcan, **a.g.e.**, s. 194.

61 Bu bilgiler için bkz. V. N. Zemskov, **Nekotoryje dannyje o specposelencach – pribaltijcach, raduga**, Tallin, 1990, s. 56-61; V. N. Zemskov, "Massovoe osvoboždenie specposelencev I ssyl'nych (1954-191)", **Sociologičeskije issledovanija**, 1991, Nr. 1, p. 5-26.

62 Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, (çev. Bilge Umar), İstanbul 1998, s. 29.

Volga bölgesinde özerk cumhuriyet statüsünde yaşayan Almanları katmıştır. Bu sürgünlerle ilgili ilk resmi belge ise 7 Temmuz 1937’de Halklar Konseyi Komiserliği⁶³ ve Merkezi Sovyet Yargı Komitesi, “bazı sınır bölgelerinde oldukça şüpheli halklar yaşadığı” tespitini yaparak bu bölgelerin temizlenmesi için bir kararname çıkarmasıyla başlamıştır. Bu kararnameyle ilk önce Ermenistan-Türkiye sınırında yaşayan 812 Kürt sürgün edilmiştir.⁶⁴ Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarına denk gelmesi sürülen toplulukların çoğunun sebebi Almanlarla işbirliği yaptıklarıyla gerekçelendirilmiştir. Hitler ile Stalin arasındaki anlaşmazlık paktının Almanlar’ın Sovyet Rusya’ya saldırısından sonra bozulması aynı zamanda bu demografik dalgalanmaların da başlatıcısı olmuştur. Savaş sırasında sıklıkla hazırlanan raporlarda Sovyetler’in suçladıkları milletlerin Almanlar ile işbirliği yaparak vatana ihanet ettikleri noktasında raporlar hazırladıkları görülmektedir.⁶⁵

Topluluk sürgünlerinin ikinci hedefinde Türk ve Müslüman topluluklar varken, bunlara uygulanan politikaların temelinde ise toplulukların kültürel olarak da yok edilmesi amaçlanmıştır. *Golovin’e*⁶⁶ göre Ruslaştırma ya da Slavlaştırma şeklinde karşılık bulan bu politikalar aynı zamanda demografik yapıdan dil yapısına, kültürden eğitime pek çok alanda kesinti yaratmıştır. Hatta öyle ki zaman boyunca eski Sovyet topraklarındaki etnik çatışmaların da temel kaynaklarından birisi olmuştur.⁶⁷ Kuşkusuz bütün bu uygulamaların arkasında sürekli korkular üreten bir devlet sisteminin güvenlik algılamasının da payı büyüktür. *Lewin’e*⁶⁸ göre bu korkular aynı zamanda Stalin’in kişisel dünyasındaki paranoyak tutumlardan kaynaklanmaktaydı. Sürgünler süresince de Slav

63 SSCB’nin siyasal temelini oluşturan Halk Temsilcileri Sovyetleri aracılığıyla yürütür. SSCB’nin siyasal temelini oluşturan Halk Temsilcileri Sovyetleri, hem yasama hem de yürütme erkine sahiptir.

64 Tuğul, *a.g.e.*, s. 40.

65 Bu konuda örnek olarak Kırım Türklerinin sürülme sebebi olarak hazırlanan raporlara bakmak bir ön fikir verecektir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. A. Nekriç, **Nakazanniye Narodı, Khronika**, New York 1978, s. 35-37.

66 Golovin, *a.g.e.*, s. 20-22.

67 Tuğul, *a.g.e.*, s. 78-80.

68 Lewin, *a.g.e.*, s. 117.

Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politigi

olmayan nüfus bir güvenlik sorunu olarak görülmüş ve coğrafi mekan bu bağlamda yeniden örgütlenmiştir. Bu örgütlenme biçimi sosyal denge olmak üzere ekonomik, coğrafi ve siyasi yapıyı da derinden sarmıştır.

Sovyetlerin toplu sürgünleri sırasında sosyal ve ekonomik şartlara kayıtsız kaldıklarını tam olarak iddia etmek mümkün değildir. Bu anlamda Rus hükümetinin bu politikaları uygularken kayıtsız kalamadığı ekonomik sistemdeki aksaklıklar sürekli problem kaynağı olmuştur. Zorunlu göçlerin sayıca geniş bir alanı etkilemesi aynı zamanda üretici nüfusun da gitmesi demektir. Bu bağlamda sürgünler sırasında Sovyet Rusya'nın duraksadığı noktalar da olmuştur. Örneğin, göçler sırasında ülkeden çıkış izni bir veriliyor bir geri alınıyordu; Müslümanları çekip gitmiş görmek isteğiyle ekonomide bir yıkımla karşılaşma korkusu birbiriyle çatışıyordu.⁶⁹

Tablo 1. Sürgün Edilenlerin Milliyetler ve Sayıları

Sürülen Halklar	Sayılar
Sovyet Almanı	774.174
Kulak (Mülk sahibi köylü, SSCB'nin her halkından)	577.121
Çeçen-İnguş	400.478
Tatar, Bulgar, Kırım Rum	193.959
Savaş Tutsağı Alman	121.459
Vlasovcu (Savaşta Nazi Safında Yer Alan Rus)	95.386
Türk, Kürt, Hemşinli	84.402
Kalmuk	81.673
Karaçay	60.131
Balkar	32.817

Kaynak: Seyit Tuğul, *SSCB'de Sürgün Edilen Halklar*, İstanbul 2003, s. 176.

⁶⁹ Mark Pinson, "Russian Policy and the Emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire, 1854-1862", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, c. I, (İstanbul 1978), s. 48-56.

Tablo 1’deki rakamların yanı sıra resmi belgelerde nereye kaç kişinin gönderildiği konusunda ise aşağıdaki bilgiler verilmektedir.

Tablo 2. Sürgün Edilen Milliyetlerin Sürgün Yerleri ve Sayıları

Sürgün Edilen Yerler	Sayılar
Kazakistan	890.698
Özbekistan	179.992
Kırgızistan	120.858
Kemerovo Bölgesi	129.423
Sverdlovsk Bölgesi	113.746
Krasnoyarsk Bölgesi	112.316
Novosibirsk Bölgesi	92.968
Tomsk Bölgesi	83.276
Tümen Bölgesi	56.611
Çelyabinsk Bölgesi	51.865
Omsk Bölgesi	44.767
Altay Bölgesi	35.381

Kaynak: Seyit Tuğul, *SSCB’de Sürgün Edilen Halklar*, İstanbul 2003, s. 176-177.

*Sovyetler Birliği NKVD - Narodny Komissariyat Vnutrennih Del (Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği)*⁷⁰ Özel Göç Şubesi’nin Ekim 1946’da hazırlamış olduğu bir rapora göre ise sürgüne gönderilenlerin toplam mevcudunun 2.463.940 kişi olduğu, bunların 829.084’ünü kadın, 979.182’sini çocukların oluşturduğu belirtilmektedir. Erkeklerin nüfusu ise 655.674 kişidir. Bir başka tespite göre ise toplam sürgün sayısı 3.332.580 kişidir.⁷¹

70 Sovyetler Birliği’nin gizli polis teşkilatları OGPU ve **Çeka’nın yerini alan** Devlet Güvenlik Baş Müdürlüğü (GUGB), NKVD’nin en çok bilinen bölümüdür. Sovyetler Birliği’nin çeşitli meselelerini idare eden devlet birimidir.

71 N. F. Bugay, “Deportatsiya: Beriya Dokladivayet Stalinu”, **Kommunist**, no. 3., Moskova 1991, s. 101-112.

Tablo 3. Stalin Döneminde Sürgünler, 1937-1944 Yılları Arası⁷²

Milliyet	Tarih	Nüfus	Sürülen Yer	Serbest Bırakılma
Koreliler	21/08/37 - 25/10/37	171,781	Kazakistan, Özbekistan	1954
Finli	31/08/41 - 07/09/41	89,000	Kazakistan	Çeşitli tarihler var
Almanlar	03/09/41 - 15/10/41	746,613	Kazakistan/ Sibiry	13/12/1955
Kalmuklar	28/12/43 - 29/12/43	93,139	Sibiry/ Kazakistan	17/03/1956
Karaçaylar	06/11/43	69,267	Kazakistan/ Kırgızistan	16/07/1956
Çeçenler	23/2/44 - 29/2/44	387,229	Kazakistan/ Kırgızistan	16/7/1956
Inguşlar	23/2/44 - 29/2/44	91,250	Kazakistan/ Kırgızistan	16/7/1956
Balkarlar	08/3/44 - 09/3/44	37,713	Kazakistan/ Kırgızistan	28/4/1956
Kırım Tatarları	18/5/44 - 20/5/44	183,155	Özbekistan/ Molotov	28/4/1956
Kırım Yunanlıları	27/6/44 - 28/6/44	15,040	Özbekistan/ Mari	27/3/1956
Ahıska Türkleri, Kürtler ve diğerleri	15/11/44 - 26/11/44	94,955	Özbekistan/ Kırgızistan Kazakistan	28/4/1956
Toplam		1,982,142		

72 Bahsi geçen bilgiler için şu kaynaklara bakılabilir; N. F. Bugai, “O vyselenii koreitsev iz dal’nevostochnovo kray”, **Otechestvennaia istoriia**, no. 6, 1992, doc. 2, s. 142-143; F. N. Bugai and Haruki Wada, “Iz istorii deportatsii ‘russkikh koreitsev’”, **Druzhba narodov**, no.7, 1992, s. 220-221; Buga and Wada, “Iz istorii deportatsii ‘russkikh koreitsev’”, s. 220-221; Micheal Gelb, “An Early Soviet Ethnic Deportation: The Far-Eastern Koreans”, **Russian Review**, vol. 54, July 1995, s. 409; N. F. Bugai, ed., *Josif Stalin-Laverevtiiu Berii: “Ikh nado deportiroval”*: dokumenty, fakty, kommentarii (hereafter *Ikh nado deportiroval*) (Moscow: Druzhba narodov, 1992), doc. 11, s. 47; Bugai, *Ikh nado deportirovat’*, doc. 32, s. 65; Bugai, *Ikh nado deportirovat’*, doc. 11, s. 47; Bugai, *Ikh nado deportirovat’*, doc. 6, s. 40; Bugai, *Ikh nado deportirovat’*, doc. 33, s. 65-66.

Her ne kadar Sovyet döneminde yapılmış olan istatistik çalışmaları güvenilir bulunmasa da rakamlar aşağı yukarı bir sürgün coğrafyasının haritasının çizilmesini sağlamaktadır. Sürgün coğrafyasında yaşayan toplulukların geri dönüş beklentilerini önleyen durumsa 26 Kasım 1948’de Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından kabul edilen bir başka kararname ile Büyük Vatan Savaşı (II. Dünya Savaşı) sırasında topraklarından sürülerek SSCB’nin belirli bölgelerine gönderilenlerin burada “ebedi” olarak kalacakları ve bir daha yurtlarına dönmeyecekleri belirtilmiştir. Ayrıca sürgünlerin yerleşim yerleri dışına çıkmaları halinde ise hapis cezasına çarptırılacakları ve Gulaglara gönderilecekleri ifade edilmiştir.⁷³ Gulaglar ise Sovyetler döneminde bireysel cezalandırma sistemi olarak kişilerin ücretsiz ve süresiz çalışma kamplarına verilen addı.

Ancak bu *ebediliğin* birkaç olayla birlikte değiştiği görülmüştür. Bu olayların ilki Stalin’in 4 Mart 1953 tarihindeki ölümü, diğerleri ise Beriya’nın 1953 tarihinde tutuklanması⁷⁴ ve Yüksek Sovyet Prezidyumunun 27 Mart 1953’te kabul ettiği af kararnamesidir.⁷⁵ İlk olarak 17 Mart 1956’da Kamlıkların hukuki durumlarındaki sınırlamalarının giderilmesini, Rum, Ermeni ve Bulgarlar ile aile fertlerinin hukuki durumlarındaki sınırların kaldırılması hakkındaki Yüksek Sovyet Prezidyumu kararnamesi takip etti.⁷⁶ 28 Nisan 1956 tarihinde ise II. Dünya Savaşı sırasında vatanlarından sürülen Kırım Tatarları, Balkarlar, SSCB vatandaşı diğer Türkler, Kürtler ve Hemşinlilerin artık sürgün olmadıklarını belirten Yüksek Sovyet Prezidyumu kanunu yayımlanmıştır.

73 Broşçevan, V.-P. Tıgliyants, **İzgnaniye i Vozvraşçeniye**, Akmesid (Simferopol), Tavrida 1994, s. 109.

74 Anthon Kolendiç, **Kremlin’de İktidar Mücadelesi (Stalin’in Ölümünden Beriyanın İdamına Kadar)**, (çev. Eşrev Bengiözbilen), İstanbul 1994, s. 135.

75 Kareş Bartosek, Stéphane Courtois, Jean-Louis Margolin, Andrzej Packowski, Jean Louis Panné, Nicolas Werth, **Komünizmin Kara Kitabı**, (çev. Cenk Odakan, Işıl Özcan, Engin Sunar, Bülent Tanatar, Yavuz Topayan), İstanbul 2000, s. 328.

76 Bartosek, **a.g.e.**, s. 328.

3.2.3. Sovyet Sürgünleri Konusundaki Literatürün Sürgün Sosyoloji Bağlamında Değerlendirilmesi

Sovyet Rusya deneyimi, 1917 Bolşevik Devrimi'nden itibaren hemen hemen bütün dünyayı etkilemiş özelliklere sahiptir. Özellikle Lenin döneminden sonra Stalin döneminde yoğunlaşan toprakların kolektifleşme hareketi önce kulak sürgünlerinin ardından ise muhaliflerin gulag kamplarında tecrit edilmesi takip etmiştir.⁷⁷ Bu olayların en uç noktası ise II. Dünya Savaşı öncesi güvenlik ve Almanlara yardım ettikleri gerekçesiyle Slav olmayan toplulukların Sibiryaya başta olmak üzere farklı yerlere sürülmeleridir. Bu durum, dünya tarihinde bugüne kadar taşınan bir *sürgün tarihi ve sürgün diyasporası* bırakmıştır. Sovyet dönemi sürgünlerinin keşfi için 1985 yılından sonra ülkede başlayan De-Stalinizasyon kampanyalarının başlatılması beklendi. Gerçi her ne kadar Stalin'in ölümünden 4 yıl sonra sürgün topluluklara geri dönüş izni verilmiş olsa da dünyanın bu sürgünlerden haberi 1989 yılında Sovyet arşivlerindeki belge ve kaynak okumalarıyla gerçekleşmiştir. Özellikle bu alanda Nikolay F. Bugai ve Viktor N. Zemskov'un yapmış oldukları çalışmalar önemli yer tutmakta ve sürgün toplulukların tarihi serüveni hakkında bilgi vermektedir.

Bu konuda yapılan çalışmaların bazı eksiklikleri vardır. Bu eksiklikleri değişik şekillerde sıralamak mümkündür.⁷⁸ Bunlardan ilki yapılan çalışmaların sürgün topluluklara üye araştırmacılar tarafından yapılıyor olmasıdır. Bu durum çalışmaların objektifliğine gölge düşürebilmektedir. İbn-i Haldun'un da ifade ettiği biçimde tarihi perspektiften topluluklar incelenirken araştırmacıların araştıracağı topluluğun üyesi olması bir önyargı ve hatalar kaynağı olabilmektedir. Özellikle bu konuda yapılan çalışmalar, sürgün gerçeğini dramatize ederek asıl ifade edilmesi gereken noktalardan uzaklaştırmakta ve hikayelerden oluşan bir süreç haline dönüştürmektedir. ABD'de ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde yapılan Sovyet çalışmalarının anti-komünizm perspektifinden yapılmasının da bir başka eksiklik kaynağı olduğu görülmektedir. ABD'de McCarthy'cilik adı verilen bu tarih araştırmaları mantığında ve Al-

77 Bkz. Andrie, a.g.e., s. 143; Sorlin, a.g.e., s. 143-145; Davies, a.g.e., s. 49.

78 Bkz. Lewin, a.g.e.

manya’da ise Hitler’i aklamak için Stalin’i eleştiren çalışmalarda bu durumu görmek mümkündür. Bu tür çalışmalar ise Sovyet döneminin bütününe gözden çıkarmakta, bazı gerçekliklerinin kullanılabilir olduğu gerçeğini gözden kaçırmaktadır.

Çalışmalarda gözden kaçırılan bir noktada Sovyetlerin sürgün politikalarından Slav topluluklarında kendi paylarına düşeni aldığı ve bu olaylardan etkilendiğidir. Bu nedenle boşaltılan topraklara Sovyetler tarafından yerleştirilen toplulukların da zorunlu bir göçe maruz kaldığı gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bir diğer nokta ise istatistiklerdir. Çalışmalarda istatistiklerin ağır basması ve objektiflik açısından güvenilir olmamaları da ayrı bir problem kaynağıdır. Sovyetlerdeki istatistik çalışmaları tartışılmaktadır. Bu konuda yapılmış olan çalışmalar istatistiklerin Sovyetlerin resmi ideolojisini sağlamlaştırmak için kullandığı noktasına odaklanmaktadır. Bütün bu noktalar göz önünde bulundurulduğunda Sovyetler dönemindeki sürgünler ele alacak sosyolojik çalışmalara ihtiyaç olduğu daha rahat kavranacaktır. İstatistikler söz konusu olduğunda Türkiye’de yapılan çalışmalarda da böyle bir eksiklik ya da fazlalığın olduğu görülmektedir. Balkan Türkleri, Avrupa’daki İşçi Türkler, Ermeni Araştırmaları, Güneydoğu Çalışmaları ve Kafkas Göçleri üzerine yapılan araştırmaların okuyucuları istatistiklere boğduğu ve sosyolojik sonuçların göz ardı edilmesine neden olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Zorunlu göçlerin serbest göçlerden farklı kılan bazı noktaları bulunur ve bu farklılıklardan dolayı özellikle incelenmesi gereken bir alan olduğu anlaşılır. Bunların en belirgin olanı bu tür göçlerin sosyo-psikolojik olumsuzluklarının diğer göçlere oranla daha yoğun yaşanması ve politik açıdan devletleri daha çok ilgilendiriyor olmasıdır. Çünkü bu tür kalabalıklar devletler ve toplumlar tarafından risk toplulukları olarak algılanır ve toplumlar/devletler refleksif tepkilerini de bu algılamaya göre verir. Kendilerine verilen bu isimlendirmeye anılan “göçmen toplulukları” ise kendilerine yöneltilen bu tür tepkileri içselleştirerek gündelik hayatlarını yeniden düzenlemeye başlar ve tutumlarını yeni

Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politiği

sosyal pratiklere göre belirlerler. Avrupa başta olmak üzere gelişmiş ülkeler çerçevesinde ele alınan bu tür zorunlu göçler, tarihi seyrinde bazı zorunlu yer değiştirmelere odaklanmayı güçleştirir. Özellikle bahsi geçen göçlerin yakın tarihte gözlemlenebilir olmasının bu durumun oluşmasında etkisi büyüktür. Oysa tarihi sürece bakıldığında zorunlu göçlerin gözden kaçırılan bir tarafı vardır ki bu da kuşkusuz ilk zamanlar ceza sistemi olarak ortaya çıkan “sürgün” olgusunun daha sonraları sosyolojik bir boyut kazanmış olmasıdır.

Bu bağlamdan hareketle hazırlanmış olan bu çalışma, sürgün sosyolojisinin kuramsal temelleri için bir alternatif sunmayı amaçlamıştır. Çalışma, sürgün kavramının etimolojik kökenlerini verdikten sonra sürgünün tarihsel seyrini değerlendirmiş, arkasından sürgünlerin toplumları ve devleri en fazla ilgilendiren alanı olan sosyo-politiği analiz edilmiştir. Sürgün sosyolojisi bağlamında sürgünün sosyo-politiği kavramı, dünya üzerinde kavramla en yoğun şekilde ilişkilendirilen Ermeniler, Yahudiler, Sovyet Rusya Toplulukları ile Balkan Türkleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın örnek olay bölümünde ise sürgünün sosyo-politiği Sovyet Rusya örneğinde ele alınmıştır.

Bu noktada çalışmanın Sovyet Rusya örneğine odaklanmasındaki temel faktör, geçtiğimiz yüzyılda pek çok topluluğu etkileyen Sovyet Rusya sürgünleri konusundaki Türkçe çalışmaların sayıca az olmasıdır. Sovyet Rusya sürgünleri ile ilgili literatür, Rusya’da 1985 yılından sonra Sovyet Rusya’nın geçmişini sorgulaması sonucu ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesi toplulukların sürgünlerini ve Sovyet Rusya’nın ilk dönemlerindeki kulak sürgünlerini kapsayan çalışmaların kısmen Türkçeye aktarılmış olması bu alanda yapılan çalışmaları önemli kılmaktadır. Çalışmanın bu bağlamda taşıdığı en önemli kaygı, sürgün sosyolojisi söz konusu olduğunda Sovyet Rusya döneminin ayrıcalıklı bir yere konulması ve Sovyet Rusya deneyiminin diğer devletlerle kıyaslandığında farklı özellikler taşımasına gönderme yapılmasıdır. Sonuç olarak teorik çerçevesinde göçleri ve bunların bir biçimi olarak sürgünleri ortaya koyan çalışma, Sovyetler deneyimiyle de bir sürgün sosyolojisi denemesi yapmayı amaçlamıştır. Burada asıl amaç ise Sovyet deneyiminin kültürel kimlikler ve etnik kimlikler üzerinde oluşturmuş olduğu

Adem Sağır

etkiyi ortaya koymaktır. Őurası bir gerçektir ki dünya tarihi Stalin sürgünlerini bilmekle birlikte sürgün edilenlerin ve sürgün sebebiyle etkilenenlerin önemli bir bölümünün Türkler olduğunu algılamamakta ya da bunu bir şekilde ifade edememektedir⁷⁹. Bu nedenle hazırlanmış olan bu çalışmada özellikle Türklere karşı Sovyetlerin uyguladığı sürgün politikalarının yarattığı etkiler üzerine özellikle vurgu yapılmıştır.

79 Emine Gürsoy Naskali ve Liaisan Şahin, **Stalin ve Türk Dünyası**, İstanbul 2007, s. 8.

KAYNAKÇA

- AKINER, Shirin, **Sovyet Müslümanları**, (çev. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu), İstanbul 1995.
- AKKAYAN, Taylan, **Göç ve Değişme**, İstanbul 1979.
- ANDRLE, Vladimir, **A Social History of Twentieth Century**, Russia, USA: Routledge 1994.
- ARSLAN, H. Çetin, **Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)**, Ankara 2001.
- ASSMANN, Jan, “Collective Memory and Cultural Identity”, **New German Critique**, vol. LXVI, (1995), s. 125-134.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler II”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. XII/1-4., (1951-1952), s. 56-78.
- BAUMAN, Zygmunt, **Modernite ve Holocaust**, İstanbul 1997.
- BILTON, Tony v.d., **Sosyoloji**, Ankara 2009.
- BUGAY N. F., “Deportatsiya: Beriya Dokladivayet Stalinu”, **Kommunist**, no. 3., Moskova 1991, s. 101-112.
- CASTLES, Stephen ve Mark J. Miller, **Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, (çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut), İstanbul 2008.
- CASTLES, Stephen, “Towards A Sociology of Forced Migration and Social Transformation”, **Sociology**, vol. XXXVII/1, 2003, s. 13-34.
- COHEN, Robin, **Global Diasporas**, Londra 1997.
- ÇEVİK, Abdülkadir ve Birsen CEYHUN, **Psikopolitik Yönden Kimlik Gelişimi ve Etnik Terörizm**, Ankara 1995.
- DAVIES, Sarah, **Popular Opinion in Stalin’s Russia Terror, Propaganda and Dissent: 1934-1941**, Londra 1997.
- DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Lügat**, Ankara, 2007.
- **Dünya Mültecilerinin Durumu-Bir İnsanlık Sorunu**, Ankara 1997.

- EFEGİL, Ertan, “Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç?”, (edt. İdris Bal), **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara 2006, s. 305-326.
- EKŞİ, Aysel, “Sığınmacı ve Göçmenlerde Psikopatoloji”, **Türk Psikiyatri Dergisi**, XIII/3, 2002, s. 215-221.
- ERKAL, Mustafa ve Burhan Baloğlu, Filiz Baloğlu, **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul 1997.
- ERKAN, Süleyman, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908): Tatarlar, Çerkezler, Abhazlar, Gürcüler, Ahıskahılar, Dağıstanlılar, Çeçenler, Diğerleri**, Trabzon 1996.
- ERÖZ, Mehmet, **İktisat Sosyolojisine Başlangıç**, İstanbul 1982.
- FOSTER, John Bellamy, **Savunmasız Gezegen**, (çev. Hasan Ünder), Ankara 2002.
- GOLOVIN, Ivan, **The Caucasus**, London 1854.
- GÖZAYDIN, Ethem Feyzi, **Kırım: Kırım Türklerinin Yerleşmeleri ve Göçmeleri**, İstanbul 1948.
- GROEPLER, Eva, **Anti-Semitizm: Antik Çağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi**, (çev. Süheyla Kaya), İstanbul 1999.
- GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1983.
- HALLBWACHS, Maurice, **The Collective Memory**, (haz. Francis J. Ditter Jr- Vida), New York 1980.
- HAYİT, Baymirza, “Türkistan’da Basmacılık (Milli Mücadele) Tarihinin Ana Hatları”, **5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 22-28 Eylül 1985, Tebliğler III, Türk Tarihi, c. I, İstanbul 1986.
- JOHNSON, Paul, **Yahudi Tarihi**, (çev. Filiz Orman), İstanbul 2000.
- KARPAT, Kemal, **Etnik Yapılanma ve Göçler**, İstanbul 2010.
- LEWIN, Moshe, **Sovyet Yüzyılı**, İstanbul 2009.
- MARSHALL, McLuhan ve Powers Bruce R., **Global Köy**, (çev. Bahar Öcal Düzgören), İstanbul 2010.

- MCCARTHY, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, (çev. Bilge Umar), İstanbul 1998.
- **Meydan Larousse Büyük Lügat Ve Ansiklopedi**, “Sürgün”, c. XI, İstanbul 1973.
- NASKALİ, Emine Gürsoy ve Liaisan Şahin, **Stalin ve Türk Dünyası**, İstanbul 2007.
- ÖZCAN, Kemal, “Stalin Döneminde Sürgünler”, **Stalin ve Türk Dünyası**, (edt. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin), İstanbul 2007.
- ÖZDEMİR, Hikmet ve Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Ankara 2004.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. III, İstanbul 2004.
- PINSON, Mark, “Russian Policy and the Emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire, 1854-1862”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, c. I, (1972), s. 38-41.
- POHL, Otto J. “The Dispersal of The Crimean and Balck Sea Greeks”, **Journal of The Hellenic Diaspora**, vol. XXII, 1996, http://thesis.haverford.edu/dspace/bitstream/handle/10066/5709/Pohl_22_2.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi:16.08.2010).
- SARAY, Mehmet, **Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey: 1851**, Ankara 1987.
- SARAY, Mehmet, **Kırgız Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993.
- SARISIR, Serdar, **Demografik Oyun: Sürgün**, İstanbul 2006.
- SELVİ, Haluk, **Birinci Dünya Savaşından Lozan’a Ermeni Sorunu**, Sakarya 2004.
- SMITH, Anthony, **Milli Kimlik**, (çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul 1994.
- SORLIN, Pierre, **The Soviet People and their Society from 1917 to the Present**, (Transled by. Daniel Weissbert), USA 1969.
- “Sürgün”, **Ana Britannica**, c. XX, İstanbul.
- “Sürgün”, **Türk Ansiklopedisi**, c. XXX, Ankara 1980.

- “Sürgün”, Türkçe Sözlük, c. II, Ankara 1983.
- SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Van 1990.
- TUĞUL, Seyit, **SSCB’de Sürgün Edilen Halklar**, İstanbul 2003.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Niçin Milletleşme-Milli Kimliğin Yükselişi**, İstanbul 1995.
- YILDIZ, Fatih, Avrupa Türklerinde Kimlik Sorunu Olarak Çifte Aidiyet: Hollanda Örneği, **Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sakarya 2009.
- YUVAL-DAVIS, Nira, “Aidiyetler: Yerlilik *İle Diaspora Arasında*”, **21. Yüzyılda Milliyetçilik**, (edt. Umut Özkırmı, çev., Yetkin Başkavak), İstanbul 2008, s. 139-158.
- YÜCE, Mehmet, “Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası”, **Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, s. IX, (2006) Kırgızistan.
- YÜRÜKEL, Sefa M., **Batı Tarihinde İnsanlık Suçları**, İstanbul 2004.
- ZANDEN, Vander, J. W., **Sociology**, New York 1996.
- ZEMSKOV, Viktor N., “*Spetsposelemtı*”, **Sotsis**, No. 11, Moskova 1990, s. 3-17.